

Konrad Otwinowski

Proch i żelazo – strzelecka broń palna w zbiorach Muzeum Historii Kielc

Studia Muzealno-Historyczne 9, 113-126

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Konrad Otwinowski (Muzeum Historii Kielc)

Proch i żelazo - strzelecka broń palna w zbiorach Muzeum Historii Kielc

Muzeum Historii Kielc od 2007 r. nieustannie rozbudowuje swoje zbiory. Dziś są one na tyle liczne, że w ich obrębie można wyróżnić kilka bloków tematycznych. Wśród kolekcji szeroko rozumianych militariów do ciekawszych obiektów należy 10 sztuk strzeleckiej broni palnej¹. Nie są to eksponaty reprezentujące wszystkie przełomowe dla rozwoju tejże broni konstrukcje, ale stanowią one ciekawy przyczynek do badań nad rozwojem oraz użyciem broni palnej na ziemiach polskich na przestrzeni XIX i XX w. Ponadto w większości prezentowane na stałej wystawie „Z dziejów Kielc”, z pozoru przypadkowo, egzemplarze broni są doskonałą, namacalną ilustracją i pamiątką krwawych bojów toczonych na obszarze kielecczyzny w okresie dwóch minionych stuleci.

Przy omawianiu zachowanych w zbiorach Muzeum Historii Kielc wspomnianych sztuk broni palnej zastosowano układ chronologiczny, odpowiadający upowszechnianiu się poszczególnych rozwiązań technicznych, determinujących konstrukcję i zasady działania tej broni. W jego obrębie uwzględniono podział na broń krótką i długą². Na końcu dla odróżnienia od oręża bojowego scharakteryzowano pojedynczy egzemplarz palnej broni myśliwskiej. Poszczególne obiekty omówiono pod kątem „kolekcjonerskim”, ze szczególnym uwzględnieniem ich cech indywidualnych, jak stan zachowania czy sposób oznakowania.

Najstarszymi przykładami broni strzeleckiej w zbiorach naszego muzeum są trzy gładkolufowe pistolety kapiszonowe³ z I poł. XIX w., które muzeum zakupiło od prywatnego kolekcjonera. Oprócz ich walorów bojowych warto również spojrzeć na tę

1 Strzelecka broń palna to broń lufowa o kalibrze poniżej 20 mm (powyżej tej granicy mamy do czynienia z artylerią). *Wojsko, wojna, broń. Leksykon PWN*, red. M. Kamler, Warszawa 2001, s. 50, 51.

2 Broń krótka przeznaczona jest do strzelania jedną ręką, na stosunkowo niewielką odległość, i obejmuje pistolety i rewolwery. Broń długa charakteryzuje się dłuższą lufą oraz większym zasięgiem strzału, stanowią ją: pistolety maszynowe, karabiny, karabinki, karabiny maszynowe (ręczne, ciężkie, wielkokalibrowe), karabinki szturmowe (lub automatyczne), rusznice przeciwpancerne. *Encyklopedia techniki wojskowej*, red. zespół (kierownictwo: Z. Mendięgrał, J. Modrzewski), Warszawa 1978, s. 76; S. Torecki, *1000 słów o broni i balistyce*, Warszawa 1982, s. 45, 99, 176; *Wojsko, wojna, broń...*, s. 49.

3 Przełomową zmianą w sposobie odpalania ładunku prochowego w broni strzeleckiej było połączenie wykorzystywanych w zamkach lontowych i skałkowych praw fizyki z zasadami chemii, co doprowadziło do wynalezienia ok. 1820 r. zamka kapiszonowego. Odpalenie ładunku miotającego następowało przy użyciu kapiszonia – miedzianego lub mosiężnego pojemniczka zawierającego substancję chemiczną w postaci piorunianu rtęci. Nazwa tego przodka sponki pochodzi od określającego jego kształt francuskiego słowa „capuchon” – kaptur. Kapiszon nakładany był na rurkę zwaną kominkiem, doprowadzającą płomień do ładunku prochowego w lufie. Po naciśnięciu spustu broni kurek opadał na kapiszon, powodując wybuch piorunianu rtęci, a w konsekwencji odpalenie broni. Zamek kapiszonowy na przełomie lat 30. i 40. XIX w. został wprowadzony do użycia w armiach europejskich, częściowo wypierając starszy zamek skałkowy. Był prostszy w użyciu i pewniejszy w działaniu (strzelec nie posypywał prochu na panewkę, a zamek był mniej wrażliwy na czynniki pogodowe – gł. wilgoć). W. Schulz, *1000 ręcznej broni strzeleckiej*, Ożarów Mazowiecki 2009, s. 64, 65; *Broń strzelecka XIX wieku. Ilustrowana Encyklopedia*, red. P. de St. Croix, H. Martynowski, Warszawa 1995, s. 17–20, 212.

broń jak na przedmioty zbytkowe, bogato zdobione, stanowiące przykład dawnego rzemiosła artystycznego.

Największy z omawianych pistoletów o kalibrze 14 mm i długości całkowitej 40 cm, pochodzi z niezidentyfikowanego francuskiego warsztatu rusznikarskiego⁴. Stalowa ośmioboczna lufa mocowana jest śrubowo do łoża, u jej wylotu znajduje się muszka. Zamek pistoletu jest typu kapiszonowego (pistonowego), kurek zamka oraz kontrblacha dekorowane są rytym ornamentem roślinnym, a blacha zamkowa motywem ptaka pod drzewem. Pojedynczy spust zaopatrzonego w przyspiesznik. Osłona spustu ma kabłąk skierowany do dołu, dekorowany motywem ptaka pod drzewem, z przednim wąsem w kształcie stylizowanego wazonu. Łoże pistoletu, wykonane z drewna, sięga połowy długości lufy. Kolba moletowana, rozszerzająca się ku głowicy na kształt wystającego pierścienia z owalnym guzem, udekorowana mosiężną aplikacją w formie tarczy. Bogate zdobienia świadczą, iż była to broń cywilna, przeznaczona na użytek prywatny, np. do obrony osobistej, a być może jako pojedynekowa⁵ (fot. 1).

Kolejny pistolet o kalibrze 14 mm i długości całkowitej 31 cm pochodzi z Belgii⁶. Ośmioboczna lufa wyposażona w muszkę jest mocowana do łoża śrubowo. Z jej lewej strony znajduje się punca – sygnatura warsztatów rusznikarskich w Liege (napis „LEG” w owalu). Zamek kapiszonowy ma kurek dekorowany rytym motywem roślinnym. Blacha zamkowa o kształcie wydłużonej w stronę kolby kropli, zdobiona podobnie jak kurek. Pojedynczy spust wyposażono w owalną osłonę. Drewniane łoże sięga połowy długości lufy. W łożu pod lufą umiejscowiono kanał na pobjczyk⁷, zakończony stalową profilowaną tulejką. Drewniana kanelowana kolba pistoletu jest wygięta, rozszerzająca się ku głowicy. Stalowa głowica kolby zakończona romboidalnym guzem (fot. 2).

Ostatnim i najmniejszym przykładem dziewiętnastowiecznej broni palnej w zbiorach Muzeum Historii Kielc jest tzw. króćca o kalibrze 11 mm i długości całkowitej 19 cm⁸. Pistolet o charakterystycznej ośmiobocznej lufie pozbawionej jakichkolwiek przyrządów celowniczych. Zamek kapiszonowy ma formę skrzynkową⁹. Boki komory nabojeowej udekorowane są ornamentem roślinnym. Kominiek kapiszonu znajduje się w tyle lufy po jej prawej stronie, podobnie jak umieszczony za nim kurek. Na spodzie lufy i komory zamka znajdują się dwie nieczytelne punce. Pojedynczy spust otoczony jest owalną osłoną. Gładka drewniana kolba posiada woreczkowaty kształt. Ta niewielkich rozmiarów broń o małej donośności przeznaczona była głównie do samoobrony, nazywano ją także „pistoletem podróznym” lub „kieszonkowym”¹⁰ (fot. 3).

4 Pistolet kapiszonowy kalibru 14 mm, Francja, I poł. XIX w., nr inw. MHKi/H/283.

5 W tym miejscu należy zaznaczyć, że na obszarze Królestwa Polskiego (w tym na Kielecczyźnie) w latach 1863–1864 każda dostępna sztuka broni, nawet myśliwska czy mało skuteczne w boju pistolety pojedynkowe, stanowiła cenne dopełnienie arsenału powstańców styczniowych. W. Tokarz, *Kraków w początkach powstania styczniowego i wyprawa na Miechów*, t. 2, Kraków 1914, s. 20, 21.

6 Pistolet kapiszonowy kalibru 14 mm, Belgia, I poł. XIX w., nr inw. MHKi/H/282.

7 Stosowany w broni odprzodowej stempel do ubijania ładunku prochowego oraz umieszczania przybitek i pocisków w komorze ładunkowej. M.C. Myatt, *Pistolety i rewolwery. Ilustrowana Encyklopedia (Ilustrowana historia broni krótkiej od szesnastego wieku do czasów współczesnych)*, Warszawa 1993, s. 204, 205.

8 Pistolet kapiszonowy „króćca” kalibru 11 mm, Belgia, I poł. XIX w., nr inw. MHKi/H/284.

9 Kurek oraz kominiek są umieszczone centralnie pomiędzy ściankami zamka. M.C. Myatt, *Pistolety i rewolwery...*, s.31.

10 Tamże, s. 44, 45.

1. Francuski pistolet kapiszonowy kalibru 14 mm, I poł. XIX w.

2. Belgijski pistolet kapiszonowy kalibru 14 mm, I poł. XIX w.

3. Belgijski pistolet kapiszonowy „króćica” kalibru 11 mm, I poł. XIX w.

Najstarszym eksponatem, należącym do typu samopowtarzalnej¹¹ broni krótkiej na naboje scalone¹², jest niemiecki samopowtarzalny pistolet P.08 Heerepistole¹³. Broń o kalibrze 9 mm i długości całkowitej 22 cm, popularnie nazywana „Parabellum” od typu używanej do niej amunicji¹⁴ lub „Luger” od nazwiska konstruktora Georga Lugera¹⁵. Broń ta charakteryzuje się zastosowaniem unikatowego rozwiązania technicznego w postaci zamka ryglowego z dźwignią kolankową¹⁶. Opisywany egzemplarz został wyprodukowany w latach 1916–1917 przez Deutsche Waffen und Munitionsfabriken (DWM) w Karlsruhe. Wyłączywszy późniejszy magazynek, broń jest „zgodna numerycznie” (poszczególne elementy pistoletu posiadają ten sam numer seryjny, co świadczy, iż nie został on złożony z elementów kilku różnych egzemplarzy, co podnosi jego wartość muzealną i kolekcjonerską). Pistolet oznaczony jest licznymi puncami. Na komorze nabojej widnieje płonący granat z wpisaną literą „L” oraz numer seryjny broni „4943”, symbol granatu znajduje się także na szkielecie pistoletu nad chwytem. Ostatnie dwie cyfry numeru seryjnego „43” umieszczone są na: spuście (pod zdejmowaną pokrywą mechanizmu spustowego), pazurze wyrzutnika łusek, zacisku zamka, zawiasie mechanizmu ryglu kolankowo-dźwigniowego. Na blokadzie pokrywy mechanizmu spustowego widnieje liczba „40”, a na zacisku zamka od góry oznaczenie producenta – stylizowany monogram „DWM”. Pod skrzydełkiem bezpiecznika nastawnego ukryta jest punca „GESICHERT” (niem. zabezpieczony, określająca pozycję bezpiecznika). U wylotu lufy brak muszki celownika, która została spiłowana. Okładki chwytu wykonane są z ciemnobrązowego bakelitu z tłoczoną kratką wspomagającą uchwyt. U dołu chwytu znajduje się zaczep do kolby dostawnej¹⁷. Wewnątrz chwytu umieszczony jest pudełkowy jednorzędowy magazynek na osiem naboje¹⁸. Od dołu magazynu-

- 11 W 1894 r. John Moses Browning skonstruował pierwszy w pełni sprawny pistolet powtarzalny, będący wyznacznikiem budowy tego typu broni po dziś dzień. Broń tego typu należało przeładować ręcznie tylko przed pierwszym strzałem. Kolejne przeładowania powodowane były automatycznie przez odrzut lufy wraz zamkiem, który napinał sprężynę mechanizmu powrotnego. Zob.: *Broń strzelecka XIX wieku...*, s. 177, 188–190.
- 12 Kolejnym przełomem w budowie i działaniu broni strzeleckiej było opracowanie naboju scalonego (zespolonego), w którym pocisk, łuska z ładunkiem prochowym oraz zapłonnik są połączone w całość. Konieczność użycia takiego pocisku została wymuszona poprzez gwintowanie lufy. Gwint wprowadzał wystrzeliwany pocisk w ruch obrotowy, co wydatnie zwiększało jego celność. Niestety, gwintowane lufy były niezwykle trudne w obsłudze przy odrzodowym ładowaniu amunicji scalonej. Rozwiązaniem tego problemu okazało się ładowanie odcylcowe. Początkowo przy takim systemie ładowania używano naboje składane z trzech części: pocisk, gilza z ładunkiem prochowym oraz zapłonnik – kapiszon (splonka). O ile stosowanie naboje składanych nie stanowiło problemu w broni myśliwskiej, na polu bitwy drastycznie obniżało szybkostrzelność. Z pomocą przyszedł wynalazek francuskiego rusznikarza Samuela Johannesa Pauly, jakim był opracowany w 1812 r. nabój scalony z papierową łuską – gilzą. M. Czerwiński, *Najsłynniejsza broń myśliwska*, Warszawa 2008, s. 11; W. Schulz, *1000 ręcznej...*, s. 92, 93. Drugi autor podaje rok 1816 jako datę wynalezienia naboju scalonego.
- 13 Pistolet P.08 Heerepistole (Parabellum), Deutsche Waffen und Munitionsfabriken, Karlsruhe (Niemcy), 1916–1917, nr inw. MHKi/H/1998.
- 14 Ta potoczna nazwa jest również tożsama z adresem telegraficznym wytwórcy broni Deutsche Waffen und Munitionsfabriken (DWM), brzmiącym „Parabellum”. M.C. Myatt, *Pistolety i rewolwery...*, s. 166.
- 15 Ch. Chant, *Broń Piechoty. Ilustrowana Encyklopedia*, Warszawa 2009, s. 16.
- 16 Po zaryglowaniu broni i oddaniu strzała siła odrzutu lufy i zamka powodowała samoczynne załamanie się dźwigni kolankowej, wyrzucenie łuski i wprowadzenie kolejnego naboju do lufy broni, a sprężyna powrotna umieszczona w chwycie ponownie napinała mechanizm ryglowy, przygotowując broń do kolejnego strzału. Tamże.
- 17 M.C. Myatt, *Pistolety i rewolwery...*, s. 152.
- 18 Magazynek wyprodukowany został w 1940 r. Znajdują się na nim punce określające rodzaj broni, do której jest przeznaczony „P08”, kod literowy producenta „fxo” (C.G. Haenel Waffen und Fahrradfabrik), znak odbioru technicznego dokonanego przez komisję w Suhl (Heereswaffenamt Suhl), stylizowany niemiecki

nek zamyka ebonitowa zatyczka z dwoma okrągłymi uchwytami, ułatwiającymi wyjmowanie go z broni. Przycisk zatrzasku magazynka znajduje się z lewej strony szkieletu u nasady kabłąka spustu (fot. 4).

Omówiony tu eksponat, jak i wszystkie kolejne zaprezentowane w niniejszym tekście egzemplarze broni, Muzeum Historii Kielc otrzymało w formie przekazu Komendy Wojewódzkiej Policji w Kielcach (Komisja do przyjmowania, sprzedaży oraz nieodpłatnego przekazania uzbrojenia i sprzętu techniczno-bojowego niestanowiącego własności policji).

Po 1918 r. w odrodzonym Wojsku Polskim pochodzące z armii Cesarstwa Niemieckiego pistolety P.08 użytkowane były jako służbowa bądź prywatna broń osobista oficerów i podoficerów zawodowych aż do momentu wprowadzenia pistoletu VIS wz. 35 jako broni regulaminowej¹⁹. W okresie II wojny światowej „Lugery” zdobyte na hitlerowskich okupantach stanowiły jeden z filarów wyposażenia polskich oddziałów partyzanckich w broń krótką²⁰. Kieleccyzna nie stanowiła tu wyjątku.

Kolejnym chronologicznie przykładem krótkiej broni strzeleckiej w zbiorach naszego muzeum jest pistolet powtarzalny Browning M1906 o kalibrze 6,35 mm i długości całkowitej 11,2 cm²¹, wyprodukowany ok. 1930 r. przez Fabrique Nationale d'Armes de Guerre w Herstal w Belgii. Projektantem tej broni był John Moses Browning, który w wyniku konfliktu powstałego podczas współpracy z Samuelem Coltem wyemigrował do Belgii²². Pistolet jest kompletny oraz zgodny numerycznie, choć wtórnie został pokryty czarną farbą. Nr seryjny „858477” umieszczony jest na szkielecie powyżej kabłąka spustu po prawej stronie. Po lewej stronie suwadła wybita została nazwa producenta oraz informacje patentowe: „FABRIQUE NATIONALE D'ARMES de GUERRE HERSTAL BELGIQUE / BROWNING S PATENTE DEPOSE”. Przy kabłąku spustu po lewej stronie widnieje punca – symbol producenta: litery „FN” w owalu. Na zamku wybite są symbole odbioru technicznego broni oraz jej kaliber „CAL. 6 m/m 35”. Po lewej stronie u nasady chwytu znajduje się bezpiecznik nastawny, a z tyłu chwytu bezpiecznik samoczynny. Okładki chwytu wykonane zostały z czarnego ebonitu z tłoczonym wzorem – kratka wspomagająca uchwyt oraz owalny medalion z logo producenta (stylizowany monogram ze splecionych liter „FN”). Od spodu chwytu umieszczono przycisk zatrzasku magazynka. Pudełkowy jednorzędowy magazynek mieści 6 nabożów. Dodatkowym walorem omawianego egzemplarza broni jest wykonana z brązowej skóry, oryginalna kabura (fot. 5).

Pistolet Browning M1906 stosowano głównie jako prywatną broń obronną. Ze względu na małe rozmiary jego najpowszechniej sprzedawana wersja nazywana była Browningiem „Baby”²³ i doskonale nadawała się do ukrycia w kieszeni czy też w damskiej torebce. Z powodu tych cech można uznać, iż była to kontynuacja koncepcji „króciocy”. Niewielkie gabaryty miały wpływ na wygodę noszenia tej broni, co z kolei

orzel i liczba „37”. Por.: Waffenamts codes – Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Waffenamts_codes (dostęp 21.07.2017).

19 Wymiana tego typu broni i jej ujednolicenie udały się jedynie częściowo, gdyż zapotrzebowanie mobilizacyjne wynosiło 70 000 sztuk broni krótkiej, a do września 1939 r. wyprodukowano ok. 50 000 VIS-ów. L. Erenfeicht, *Pistolet samopowtarzalny wz. 35 VIS. Wielki Leksykon Uzbrojenia – Wrzesień 1939*, t. 17, Warszawa 2013, s. 43, 60.

20 W związku z dużym zapotrzebowaniem organizacji konspiracyjnych na broń krótką, w tym pistolet P.08, ich czarnorynkowe ceny były wyższe niż karabinów powtarzalnych. M. Mackiewicz, M. Ochman, *Pistolet VIS wz.35. Zbiory Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, Warszawa 2012, s. 19–21.

21 Pistolet Browning M1906 z kaburą, Fabrique Nationale d'Armes de Guerre, Herstal (Belgia), ok. 1930, nr inw. MHKi/H/1999/a-b.

22 Ch. Chant, *Broń Piechoty...*, s. 12.

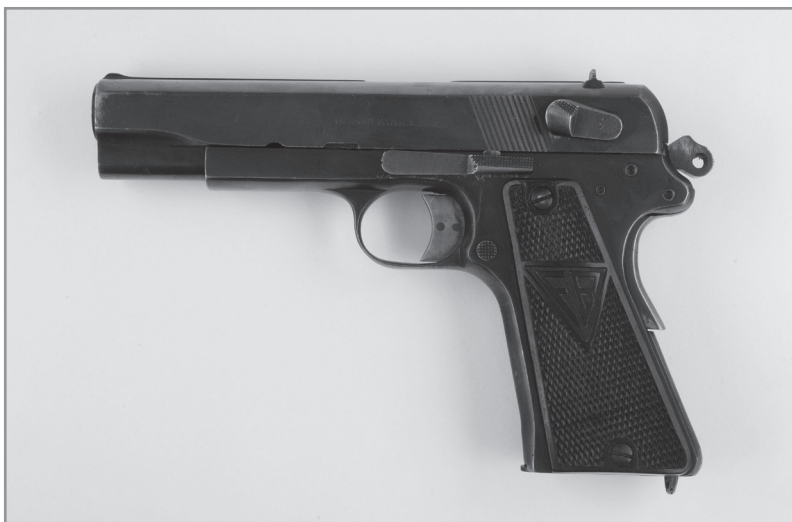
23 W. Schulz, *1000 ręcznej...*, s. 170.

4. Niemiecki pistolet P.08 Heerepistole (Parabellum), 1916–1917

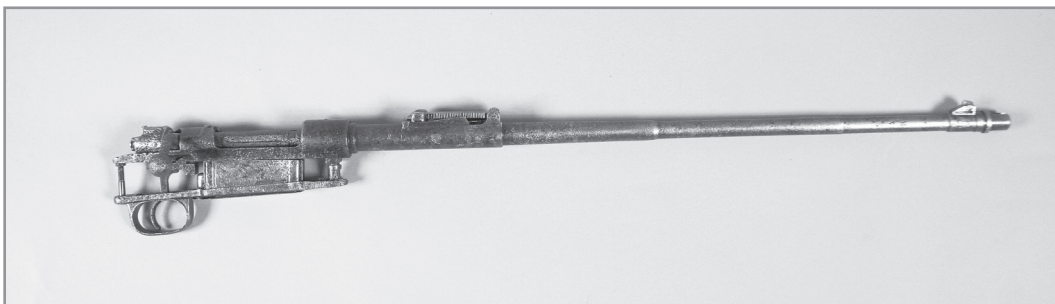
5. Belgijski pistolet Browning M1906 z kaburą, ok. 1930

6. Pistolet VIS wz.35 produkcji niemieckiej – P 35(p), 1944

7. Karabin Mauser wz. 1898, przed 1924

8. Lufa, zamek, komora amunicyjna, magazynek, celownik krzywkowy
niemieckiego karabinka Mauser K 98k, 1935-1945

zachęcało oficerów i podoficerów Wojska Polskiego czy też funkcjonariuszy Policji Państwowej do jej użytkowania jako broni prywatnej²⁴.

Jednym z cenniejszych eksponatów w „arsenale” Muzeum Historii Kielc jest samopowtarzalny pistolet VIS wz. 35 o kalibrze 9 mm i długości całkowitej 20 cm. Co prawda jest to egzemplarz wojennej produkcji niemieckiej z 1944 r., nazywany P 35(p)²⁵, ale zachował on większość cech swego przedwojennego polskiego pierwowzoru (oprócz oznakowania od pistoletów produkcji polskiej broń ta różni się brakiem szyny mocowania kolby i zaczepu zamka)²⁶. Pistolet został zaprojektowany przez inżynierów Piotra Wilniewczyca i Jana Skrzypińskiego. W celu nazwania nowej broni od pierwszych liter nazwisk konstruktorów utworzono skrót „WiS”. W sierpniu 1935 r. po przyjęciu pistoletu na uzbrojenie Wojska Polskiego, życzeniem Departamentu Uzbrojenia, skrót ten zaczęto pisać przez „V”, otrzymane w ten sposób słowo „VIS” oznaczało po łacinie „siła”²⁷. Broń powstała jako daleko posunięta modernizacja amerykańskiego pistoletu Colt M1911 kalibru 11,43 mm (0,45 cala) i tak jak ona działała na zasadzie krótkiego odrzutu lufy. Podstawową zmianą było dostosowanie pistoletu do łatwiej dostępnej w Polsce amunicji 9 mm „Parabellum”²⁸.

Od uruchomienia produkcji seryjnej we wrześniu 1936 r. do 8 września 1939 r., kiedy do Radomia wkroczyli Niemcy, Fabryka Broni wyprodukowała ok. 51 000 szt. tej broni²⁹.

Doskonałe parametry i niezawodność VIS-a spowodowały, iż po zajęciu radomskiej Fabryki Broni i oddaniu jej pod kontrolę koncernu Steyr-Daimler-Puch AG, Niemcy od poł. 1940 r. kontynuowali produkcję polskiego pistoletu. Początkowo korzystano z pozostałego w fabryce zapasu przedwojennych części. W miarę upływu lat wojny, dla zwiększenia tempa produkcji, pistolety P 35(p) charakteryzowały się coraz większymi uproszczeniami konstrukcji oraz obniżeniem jakości wykończenia. Aby zapobiec przedostaniu się gotowych egzemplarzy broni w ręce ruchu oporu w radomskiej fabryce wykonywano pistolety bez luf. Produkcją luf i ostatecznym montażem broni zajmowała się fabryka Steyr-Daimler-Puch AG w Austrii³⁰. Mimo zastosowania takich środków bezpieczeństwa znane są pistolety produkcji konspiracyjnej, budowane w oparciu o części wykradzione z radomskiej fabryki³¹. Liczbę wyprodukowanych przez Niemców P 35(p) szacuje się ogółem na 300 000–400 000 szt.³²

Zachowany w Muzeum Historii Kielc pistolet jest kompletny i zgodny numerycznie. Posiada numer seryjny „E 4000”, widoczny na szkielecie powyżej kabłąka spustu po prawej stronie wraz z niewyraźnie odbitym znakiem odbioru technicznego dokonanego przez Komisję Urzędu Uzbrojenia w Radomiu - Heereswaffenamt Radom (stylizowany niemiecki orzeł i liczba „77”)³³. Po lewej stronie suwadła znajduje się

24 Przepisy dotyczące broni prywatnej oficerów i podoficerów poza wymogiem samopowtarzalności nie precyzowały rodzaju używanych pistoletów. Jednakowoż starano się odwozcić żołnierzy od korzystania z tzw. szóstek (pistolety kal. 6,35 mm), wskazując na ich niewielką skuteczność w warunkach użycia bojowego po mobilizacji. L. Erenfeicht, *Pistolet...*, s. 43; M. Mackiewicz, M. Ochman, *Pistolet...*, s. 15, 16.

25 Skrót ten powstał od niemieckiej nazwy broni Pistole Modell 35 (polnisch). M. Mackiewicz, *Vis pod okupacją*, w: „Pamięć.pl. Biuletyn IPN” 2016, nr 1 (46), s. 66.

26 Pistolet VIS wz. 35 produkcji niemieckiej – P 35(p), Fabryka Broni w Radomiu (Steyr-Daimler-Puch Gewehrfabrik Radom), Steyr-Daimler-Puch AG, Radom, Steyr (Austria), 1944, nr inw. MHKi/H/1997.

27 L. Erenfeicht, *Pistolet...*, s. 37.

28 M. Mackiewicz, M. Ochman, *Pistolet...*, s. 22, 23.

29 Tamże, s. 34–36.

30 Tamże, s. 44.

31 M. Mackiewicz, *Vis pod okupacją*, s. 68.

32 M. Mackiewicz, M. Ochman, *Pistolet...*, s. 49.

33 L. Erenfeicht, *Pistolet...*, s. 37.

bita stemplem polska nazwa producenta „F.B. RADOM VIS Mod. 35. Pat. Nr.15567” oraz symbol ostrzału wojskowego (godło III Rzeszy)³⁴. Nieco poniżej napisu po lewej umieszczony jest znak odbioru technicznego przeprowadzonego w Radomiu. Taki sam, choć niewyraźnie odbity symbol znajduje się poniżej na szkielecie broni. Niewyraźnie wybity numer seryjny „4000” widoczny jest także po prawej stronie bezpiecznika samoczynnego. Po rozebraniu broni ujawniają się kolejne oznaczenia. Na suwadle widnieje nr seryjny „4000”, na brodzie lufy jego skrócony zapis „000” wraz ze znakiem odbioru technicznego zatwierdzonego przez Heereswaffenamt Steyr (stylizowany niemiecki orzeł i liczba „623”)³⁵, oraz znakiem przestrelania (ostrzału) broni. Mocowane dwiema śrubami okładki chwytu wykonano z czarnego ebonitu z tłoczonym wzorem (kratka wspomagająca uchwyt oraz medaliony w formie odwróconego trójkąta z monogramem „FB” na lewej i „VIS” na prawej okładce). Od spodu chwytu znajduje się punca „X/2” oraz półokrągłe uszko do zapinania sznura, tzw. smyczy. Broń jest oksydowana (z wyjątkiem spustu). Z boku pudełkowego jednorzędowego magazynka na osiem nabojów umieszczony jest niemiecki literowy kod producenta „jvd” (Erste Nordböhmsche Metall.w.f. Sudetenland)³⁶ (fot. 6).

Pistolet VIS wz. 35 stanowi jeden ze sztandarowych przykładów osiągnięć przemysłu zbrojeniowego II Rzeczypospolitej oraz symbol oporu polskiego żołnierza we wrześniu 1939 r. W okresie okupacji hitlerowskiej ze względu na swe walory bojowe, niezawodność oraz stosunkowo dużą dostępność, była to broń dość często używana przez polski ruch podziemny³⁷.

Najstarszym przykładem długiej broni strzeleckiej w zbiorach naszego muzeum jest karabin powtarzalny³⁸ Mauser wz. 1898 kalibru 7,92 mm i długości całkowitej 125 cm³⁹. Wyraźnie widoczne różnice w stanie zachowania poszczególnych elementów świadczą, iż karabin jest złożony z elementów pochodzących z różnych egzemplarzy. Ponadto powierzchniowa korozja elementów metalowych spowodowała zatarcie punc z oznaczeniami, co uniemożliwia stwierdzenie, czy jest to broń produkcji niemieckiej, czy też polskiej. Jeśli jest to jeden z 5 000 000 karabinów produkcji niemieckiej, na Kielecczyźnie mógł trafić wraz z oddziałami niemieckimi przebywającymi na tym terenie w okresie I lub II wojny światowej lub mógł stanowić jeden z ok. 250 000 egzemplarzy, które po zakończeniu I wojny światowej znalazły się na uzbrojeniu odrodzonego Wojska Polskiego⁴⁰. Jeżeli omawiany egzemplarz pochodzi z produkcji krajowej, jest jednym z 22 000 karabinów tego typu powstałych w latach 1922-1924 w Państwowej Fabryce Karabinów w Warszawie⁴¹.

34 M. Mackiewicz, M. Ochman, *Pistolet...*, s. 59.

35 M. Mackiewicz, *Vis pod okupacją*, s. 66.

36 Waffentam codes...

37 Ze względu na stosunkową bliskość Radomia, gdzie okupant kontynuował produkcję VIS-a, wiele elementów wyniesionych z fabryki szmuglowano w okolice Kielc, które ponadto stanowiły obszar, gdzie duże zapasy broni ukryli we wrześniu 1939 r. żołnierze Wojska Polskiego Z. Bielecki, W. Bigoszevska, A. Jońca, S. Komornicki, *Wojsko Polskie 1939–1945. Barwa i Broń*, Warszawa 1984, s. 286.

38 Broń powtarzalna – nieautomatyczna, wyposażona w magazynek stały, do którego wprowadza się kilka nabojów, a następnie przy każdym oddawanym strzale za pomocą ruchów mechanizmu zamkowego (tzw. taktów) dokonuje się przeładowania (proces złożony z wprowadzenia naboju do lufy, wyciągnięcia łuski z lufy po strzale oraz wyrzucenia jej na zewnątrz). S. Torecki, *1000 słów...*, s. 99, 100

39 Karabin Mauser wz. 1898, Polska (?), Niemcy (?), 1898–1924, sygn. MHKi/H/2001.

40 K. Haładaj, *Karabiny i karabinki Mauser 98. Wielki Leksykon Uzbrojenia – Wrzesień 1939*, t. 10, Warszawa 2013, s. 22, 23.

41 Tamże, s. 35.

Łoże i kolba karabinu wykonane są z drewna. Tuż za spustem szyjka kolby wyprofilowana jest w chwyt pistoletowy. Kolba, zakończona mocowaną za pomocą pojedynczej śruby metalową stopką z wybitym numerem „8690”, wyposażona jest w podstawę do rozbierania zamka (bąbkę) oraz ruchomy owalny pierścień do mocowania pasa nośnego. Na końcu lufy znajduje się muszka. Między celownikiem krzywkowym⁴² a wąskim pierścieniem (bączkiem tylnym) z owalnym uszkiem do przewlekania pasa nośnego lufa osłonięta jest drewnianą nakładką. Z przodu nakładkę blokuje szeroki pierścień (bączek przedni) z wodzidłem mocowania bagnetu oraz haczykiem do napinania pasa nośnego. Niestety, brak jest wyciora w otworze pod wodzidłem bagnetu. Za celownikiem krzywkowym lufa przechodzi w komorę zamkową. Przy zamku⁴³, zakończonym samoczynnym bezpiecznikiem, brak jest ułamanej rączki. Po prawej stronie komory zamkowej znajduje się zaczep zamkowy. Spust osłonięty jest kabłąkiem połączonym z ukrytym wewnątrz łoża magazynkiem na 5 nabojów (fot. 7).

Muzeum dysponuje także niekompletnym niemieckim karabinkiem K 98k, stanowiącym skróconą wersję rozwojową omówionego powyżej typu broni. Była to podstawowa broń strzelecka Wehrmachtu, produkowana od 1935 r. aż do końca kwietnia 1945 r.⁴⁴. Egzemplarz muzealny składa się z lufy, zamka, komory amunicyjnej, magazynka, spustu i celownika krzywkowego⁴⁵. Nie zachowały się elementy drewniane (łożo, kolba, okładki lufy) oraz wiele metalowych (wodzidło bagnetu, wycior, okucia kolby, skrzydełko bezpiecznika, pazur wyciągu łusek). Po lewej stronie nad komorą amunicyjną umieszczono punce „Mod. 89”. Na przedniej części komory zamkowej słabo widoczne są znaki odbioru wojskowego, tzw. Waffenamt. Co ciekawe, ten konkretny egzemplarz został odnaleziony w lesie na Bukówce, gdzie w czasie II wojny światowej funkcjonował obóz dla radzieckich jeńców wojennych⁴⁶ (fot. 8).

42 Celownik złożony z obrotowo zamontowanego w podstawie ramienia ze szczyrbinką, suwaka umocowanego na odpowiednio zakrzywionym ramieniu lub podstawie, pozwalającego na uniesienie lub opuszczenie ramienia i nastawienie celownika na żądaną odległość. A. Ciepliński, R. Woźniak, *Encyklopedia współczesnej broni palnej (od połowy XIX wieku)*, Warszawa 1994, s. 47. Jest to najbardziej charakterystyczna cecha omawianego egzemplarza broni, gdyż wysoki – tzw. garbaty celownik (z krzywizną w ramieniu) – pozwala na odróżnienie karabinu wz. 1898 od później produkowanej w Polsce wersji wz. 1898a z płaskim celownikiem (z krzywizną w podstawie). K. Haładaj, *Karabiny...*, s. 36.

43 W karabinie Mauser wz. 1898 zastosowano czterotaktowy mechanizm obrotowo-ślizgowy. Wlot lufy zamka cylindryczny tłok zamkowy, przez który przechodzi iglica. Liniowe przesuwanie tłoka (ślizg) powodował otwarcie lub zamknięcie komory nabojoyej, a po załadowaniu amunicji wprowadzenie jej do lufy. Ruch obrotowy ryglował zamek, uszczelniając go, co zwiększało skuteczność działania gazów, a także napinał iglicę. Ten wariant zamka zdominował konstrukcję większości karabinów powtarzalnych, aż do końca II wojny światowej. K. Haładaj, *Karabiny...*, s. 14.

44 Ostatnia litera skrótovej nazwy pochodzi od niemieckiego słowa „kurz” (krótki), którym oprócz użycia wyrażenia „Karabiner” dodatkowo rozróżniano karabinek od karabinu – „Gewehr”. A. Sáiz, *Deutsche Soldaten. Mundur. Wyposażenie i osobiste przedmioty żołnierza niemieckiego 1939–1945*, Poznań 2009, s. 174.

45 Karabinek Mauser K 98k (lufa, zamek, komora amunicyjna, magazynek, celownik krzywkowy), III Rzesza, 1935-1945, nr inw. MHKi/Mat/2219.

46 C. Jastrzębski, K. Otwinowski, M. Otwinowska, *Miejsca pamięci narodowej w Kielcach*, Kielce 2010, s. 266.

9. Radziecki pistolet maszynowy PPSz (Pistolet Puliemiot Szpagina) wz. 1941, 1944

10. Francuska dubeltówka kurkowa systemu Lefauchaux (kniejówka), po 1923

Na stałej wystawie Muzeum Historii Kielc eksponowany jest także jeden przykład samoczynnej broni strzeleckiej⁴⁷, mianowicie radziecki pistolet maszynowy PPSz wz. 1941 kal. 7,62 mm o długości całkowitej 85,3 cm⁴⁸. Od skrótu rosyjskiej nazwy „PPSz” – Pistolet Puliemiot Szpagina⁴⁹ (Pistolet Maszynowy Szpagina) – popularnie nazywany był „Pepesz”. Omawiany egzemplarz wyprodukowany został w 1944 r., jest kompletny i zgodny numerycznie. Łoże i kolba wykonane są z drewna, szyjkę kolby wyprofilowano w chwyt pistoletowy. Kolba zakończona jest mocowaną dwiema śrubami metalową stopką z otwieranym otworem na wycior. Po lewej stronie kolby znajduje się wycięcie z metalowym uchwytem do przewlekania pasa nośnego. Lufa na całej długości otoczona jest osłoną blaszaną z podłużnymi otworami wentylacyjnymi. U wylotu lufy osłona kończy się ukośnie ściętym hamulcem wylotowym oraz posiada zabezpieczoną podwójnym pierścieniem muszkę. Od strony wlotu lufy osłona przechodzi w swej górnej części w pokrywę komory zamkowej. W połowie długości osłony lufy, po jej lewej stronie, znajduje się pojedyncze prostokątne ucho do przewlekania pasa nośnego. W górnej części pokrywy komory zamkowej, po jej prawej stronie, umiejscowiono okno wyrzutnika łusek oraz rączkę trzonu zamkowego z przesuwaną blokadą, pozwalającą zabezpieczyć broń. Nad oknem wyrzutnika łusek zamontowano celownik przerzutowy⁵⁰ o nastawach 100 i 200 m (na jego ramieniu wybite są liczby „10” i „20”). Mechanizm spustowy wyposażony jest w przełącznik rodzaju ognia (pojedynczy/ciągły), umieszczony przed spustem w kabłąku spustowym. Od dołu komory zamkowej podczepiany jest dwurzędowy magazynek łukowy na 35 nabojów⁵¹. Za magazynkiem znajduje się dźwignia zatrzasku zamka. Numer seryjny broni „5484” wybito na lufie (widoczny po prawej stronie w pierwszym od nasady otworze osłony) przed kabłąkiem spustowym, na pokrywie komory zamkowej (wraz z rokiem produkcji „1944” i literą „A”); nr seryjny i litera „A” powtórzone zostały za zatrzaskiem komory (fot. 9).

W czasie II wojny światowej pistolety maszynowe produkcji niemieckiej (MP 40), radzieckiej (PPSz), brytyjskiej (Sten) czy też konspiracyjnej (Sten, Błyskawica, Bechowiec) cieszyły się na Kielecczyźnie dużym uznaniem ugrupowań partyzanckich, ze względu na zalety podczas walki na niewielkich dystansach. „Pepesze” trafiły w ręce świętokrzyskich partyzantów na przełomie 1944 i 1945 r. wraz ze zbliżaniem się do tego rejonu frontu wschodniego. Źródłem ich pochodzenia, zwłaszcza w oddziałach Armii Ludowej były również radzieckie zrzuty lotnicze⁵². W czasie wojny broń tego typu powszechnie stanowiła uzbrojenie żołnierzy I i II Armii Ludowego Wojska Polskiego⁵³. Ostatnim akordem użycia bojowego tych pistoletów na ziemiach polskich było

47 Specyfika działań na frontach I wojny światowej przyczyniła się do powstania nowego rodzaju broni automatycznej – pistoletu maszynowego. Posiadający niewielkie rozmiary, stałą lub składaną kolbę, zdolność do prowadzenia zarówno ognia ciągłego, jak i pojedynczego, strzelającą amunicją pistoletową, był on idealnym środkiem do rozstrzygania starć na niewielkich dystansach podczas walk w okopach. Jednakże pełen rozwój pistoletów maszynowych dokonał się dopiero w okresie międzywojennym oraz w czasie II wojny światowej, szczególnie podczas walk na ulicach miast. *Broń strzelecka XIX wieku...*, s. 207, 209; S. Torecki, *1000 słów...*, s. 177.

48 Pistolet maszynowy PPSz (Pistolet Puliemiot Szpagina) wz.1941, ZSRR, 1944, nr inw. MHKi/H/2000.

49 Konstruktorem broni był Geоргий S. Szpagin. Ch. Chant, *Broń Piechoty...*, s. 62.

50 Celownik, złożony z kilku zamocowanych zawiasowo w podstawie ramion (płytek) ze szczerbinkami, każde z ramion posiada inną wysokość, odpowiadającą odległości strzału. A. Ciepliński, R. Woźniak, *Encyklopedia...*, s. 47.

51 Częściej używane były 71-nabojowe magazynki bębnowe. Rzadziej występujące magazynki łukowe ułatwiały jednak przytrzymywanie broni podczas strzelania. M.J. Dougherty, *Ilustrowana Encyklopedia. Broń Palna*, Poznań 2012, s. 190, 191.

52 J. Magnuski, *Prezentuj broń! Oręż żołnierza polskiego 1939–1972*, Warszawa 1972, s. 252.

53 S.J. Zaloga, *Wojsko Polskie 1939–1945*, Warszawa 2011, s. 47, 52.

ich wykorzystanie przez żołnierzy podziemia niepodległościowego w walce z NKWD i UB. Produkowane po wojnie w Radomiu „Pepesze” pozostawały jeszcze w początku lat 70. XX w. na wyposażeniu Ludowego Wojska Polskiego oraz takich organów jak Służba Ochrony Kolei.

Ostatnim z omawianych w ramach niniejszego artykułu eksponatem jest jedyny przykład broni myśliwskiej w „arsenale” Muzeum Historii Kielc – dubeltówka kurkowa systemu Lefauchaux⁵⁴ (kniejówka) o kalibrze 16 mm i długości całkowitej 120 cm⁵⁵. Mimo swego archaicznego wyglądu oraz systemu inicjującego strzał (zamek iglicowo-kurkowy) broń pochodzi z lat 20. XX w. z Saint-Étienne we Francji. Odtylcowa, łamana broń składa się z baskili⁵⁶ z kolbą oraz zespołu luf. Dubeltówka jest zgodna numerycznie. Kolba wykonana z drewna posiada moletowaną i wyprofilowaną w chwyt pistoletowy szyjkę, zakończona jest stalową stopką zamocowaną dwiema śrubami. Brak jest zaczepu mocowania pasa nośnego (widoczny otwór od spodu kolby). Oksydowane stalowe lufy rozmieszczone są w układzie horyzontalnym. Na szynie celowniczej między lufami oraz przy ich nasadzie znajduje się ozdobne rowkowanie. Przy końcu szyny celowniczej umieszczona jest niewielka guzowata mosiężna muszka. W połowie długości luf, od spodu, znajduje się owalne ruchome uszko do mocowania pasa nośnego. Od spodu u nasady lufy zamontowano dwa masywne zaczepy mechanizmu otwierania i montażu lufy. W rejonie zaczepów występują liczne punce: numer seryjny broni „15052”, liczby „8045”, oznaczenie kalibru „16,0” oraz długości łuski „65”, monogram „JG” oraz „JM” w owalu, urzędowe sygnatury wytwórni oraz rodzaju broni – „PT” pod koroną, korona i trzy krzyże pomiędzy dwiema skrzyżowanymi gałązkami oraz napis „STETIENNE”. Otwierane (łamane) lufy łączone są z baskilą za pomocą wspomnianych zaczepów oraz dwóch odchylanych na bok dźwigni, znajdujących się w dolnej części baskili. Z tyłu baskili znajdują się dwa zewnętrzne, wydłużone i wygięte kurki, uderzające w krótkie umieszczone pod kątem iglice. Baskila jest połączona z kolbą sześcioma śrubami. U dołu baskili w jej tylnej części umieszczono kabłąk osłaniający dwie dźwignie spustowe (umieszczone jedna za drugą). Na elementach baskili od wewnątrz wybity jest pełny „15052” oraz skrócony „052” numer seryjny (fot. 10).

Znaczenie broni strzeleckiej jako ważnego elementu kolekcji militariów w zbiorach Muzeum Historii Kielc doskonale podkreśla fakt, iż w chwili obecnej 70% omówionych tu egzemplarzy stanowi element stałej wystawy historycznej „Z dziejów Kielc”. Ilustrując wysiłek żołnierza polskiego w obronie tej dużej (Polska), jak i małej (Kielecczyzna) ojczyzny, cieszą się one niesłabnącym zainteresowaniem zwiedzających. Ponadto, prezentując różnorodne typy oraz zastosowane w nich rozwiązania konstrukcyjne, stanowią także przykład muzealnej ekspozycji historii techniki. Jak wspomniano we wstępie, niewielki omówiony tu zbiór broni strzeleckiej nie obejmuje wszystkich przełomowych dla rozwoju tejże broni konstrukcji, lecz jego tworzenie nie stanowi zakończonego procesu, a z czasem niewątpliwie wzbogacą go nowe ciekawe eksponaty⁵⁷.

54 Opatentowany przez paryskiego rusznikarza Casimira Lefauchaux system broni odtylcowej, łamanej, ryglowanej tzw. zamkiem „T” (lufy otwierano przekręcając w bok dźwignię), wykorzystującej amunicję z zapłonem sztyftowym (iglica stanowiła integralną część pocisku). M. Czerwiński, *Najshynniejsza...*, s. 11, 12; W. Schulz, *1000 ręcznej...*, s. 134.

55 Dubeltówka kurkowa systemu Lefauchaux (kniejówka), Saint-Étienne (Francja), po 1923, nr inw. MH-Ki/H/2002.

56 Baskila stanowi element ładowanej odtylcowo, łamanej broni strzeleckiej (np. dubeltówki), łączący lufy i kolbę oraz mieszczący mechanizm zamkowy i spustowo-uderzeniowy. *Encyklopedia techniki wojskowej*, s. 143.

57 W momencie złożenia niniejszego tekstu na ręce redakcji, Muzeum Historii Kielc otrzymało do opracowania kolejny, liczący 5 obiektów przekaz zabytkowej broni z Komendy Wojewódzkiej Policji w Kielcach.

Konrad Otwinowski (Kielce History Museum) Gunpowder and Iron - Small Arms and Light Weapons in the Collections of the Kielce History Museum

The present article is a presentation of the current collection of firearms of the Kielce History Museum. At present, the collection comprises 10 pistols and rifles, such as 19th-century cup guns, P0.8 Parabellum Pistol, Browning M1906, VIS – P 35(p) occupation pistol, a wz-1898 rifle and a K 98k Mauser rifle as well as a PPSH-41 submachine gun or a hunting double-barrel shotgun (Lefaucheux system). Those exhibits, however, do not represent all innovative constructions which would constitute a breakthrough for this kind of weapons, nevertheless, they are an interesting contribution to the study of the development and use of firearms in Poland at the turn of the 19th and 20th centuries. Moreover, the collected weapons, which are presented at the museum's permanent exhibition entitled 'The History of Kielce', is a tangible reminder of bloody battles fought in the Kielce region in the past two centuries. Individual exhibits of firearms are discussed from the collector's perspective, with particular attention paid to their individual characteristics, state or way of identification. The examples of firearms preserved in the collection of the Kielce History Museum are presented in a chronological order, corresponding to the popularization of various technical solutions which determined their construction and operation. The division into short and long arms was also taken into account. Finally, a single copy of hunting firearm was characterized in order to distinguish it from combat arms.

Keywords: firearms, armament, Kielce.